

Viermaal *degrowth*

Giorgos Kallis, Susan Paulson, Giacomo D'Alisa & Federico Demaria (2020). *The Case for Degrowth.* Cambridge: Polity Press. (xx + 151 p.)

Jason Hickel (2020). *Less is More. How degrowth will save the world.* London: William Heinemann. (xiii + 318 p.)

Vincent Liegey & Anitra Nelson (2020). *Exploring Degrowth. A Critical Guide.* London: Pluto Press. (xxvi + 196 p.)

Corinna Burkhart, Matthias Schmelzer & Nina Treu (2020). *Degrowth in Movement(s). Exploring pathways for transformation.* Zero Books (347 p.). <https://www.degrowth.info/en/dim/degrowth-in-movements/>

Degrowth zit als maatschappelijke stroming duidelijk in de lift, althans zo blijkt uit het verschijnen in 2020 van niet minder dan vier boeken erover die toegankelijk zijn voor een breed publiek — niet-academisch, hoewel vooral door academici geschreven. De boeken zijn nogal complementair in hun benadering, van de wetenschappelijk onderbouwde noodzaak van ontgroeien en het formuleren van een daarbij aansluitend maatschappelijk perspectief, tot *degrowth* als een nieuwe sociale beweging die zich ontpopt als een 'beweging van bewegingen'. '*Degrowth*' lijkt te werken als een slagkrachtige term die aantrekt, maar tegelijkertijd is het begrip ervan niet voor iedereen duidelijk. Dat voorstanders van *degrowth* telkens opnieuw moeten uitleggen wat het is, maar evenzeer wat het *niet* is, is dan ook een weerkkerend thema.

Economisch vertrekt *degrowth* vanuit de ecologische economie en slaat het op een traject waarin de 'doorstroom' van energie,

materialen en afval doorheen een economie daalt, terwijl tegelijkertijd gefocust wordt op de verbetering van sociaal en ecologisch welzijn. Dat betekent ook dat bbp-groei niet meer als doelstelling voorop staat. Het bbp moet tijdens dat traject zelfs dalen omdat bbp-groei onlosmakelijk samengaat met een stijgend verbruik van energie en grondstoffen. Dat een zogenaamde 'ontkoppeling' daartussen via de juiste technologische ontwikkelingen mogelijk zou zijn — ook gekend als 'groene groei' — is ondertussen wetenschappelijk als een illusie de grond ingeboord. Alle recente reviews van het onderzoek daarover komen tot dezelfde conclusie.¹ Ecologisch herstel kan niet via een groeipolitiek.

Maar ook op sociaal vlak leidt economische groei niet vanzelf tot betere resultaten. Daartoe is een sterk verdeelings- en herverdelingsbeleid nodig. Maar historisch inzicht toont dat dit binnen het huidige maatschappelijk systeem, het kapitalistische, niet gebeurt. Vanuit hun maatschappelijke machtspositie slagen elites erin om zich steeds een groter deel van de groei toe te eigenen, wat zowel hun machtsposities versterkt als de maatschappelijke ongelijkheid groter maakt. *Degrowth* wijst er dus op dat zowel vanuit ecologisch als sociaal oogpunt groei een probleem van systemische aard is. Of zoals Jason Hickel het stelt:

'Bbp is geen arbitraire maatstaf voor economische performantie. [...] Hij is specifiek ontworpen om het welvaaren van het kapitalisme te meten. Hij externaliseert sociale en ecologische kosten omdat het kapitalisme sociale en ecologische kosten externaliseert.' (p.202)

De kwantitatieve betekenis van *degrowth*, namelijk de vermindering van doorstroom en daarom daling van het bbp, springt wel

eerst in het oog, maar zijn kwalitatieve betekenis is veel belangrijker. 'De-' slaat op een systeemverandering, betekent 'weg van' het kapitalistische groeisysteem dat mens en natuur exploiteert, en 'weg van' de culturele verbeelding dat meer gelijk is aan beter.

'Degrowth is een uitnodiging om de onvermijdelijk lange reis van dekolonisatie van onze groei-denkebeelden aan te gaan, bewegend van cultureel bewustzijn naar een systemische en materiële transformatie die onze dagelijkse praktijken verandert. Degrowth insisteert op de deconstructie en her-evaluatie van overtuigingen binnen en relaties tussen kapitalisme en productivisme, consumentisme en materialisme, ontwikkeling en de quasi-religie van economisme, wetenschap en technologie.' (Liegey & Nelson, p.12)

Het is in die zin dat André Gorz al in 1972 het begrip *décroissance* gebruikte als een anti-systemisch begrip. De Nederlandse vertaling 'ontgroeien'² associeert daar ook sneller mee dan het Engelse *degrowth*, dat pas ingang vond bij de First International Degrowth Conference in Parijs in 2008. En ondanks de regelmatige kritiek op de negatieve klank die de term oproept, houden de verdedigers eraan omdat hij niet recupereerbaar is — wat wellicht ook de aantrekkingskracht ervan uitmaakt. Overigens klinkt er een fundamenteel idee in mee dat *degrowth* deelt met oudere kritieken op kapitalisme en industrialisme, namelijk 'dat de economie als een sfeer van onafhankelijke rationaliteit en economische calculus niet de enige basis kan zijn van alle besluitvorming, en dat we dus een herpolitisering en democratisering van sociale instellingen nodig hebben, evenals een strijd voor collectieve autonomie' (Burkhart e.a., p.13).

In ieder geval is *degrowth* niet hetzelfde als negatieve bbp-groei, zoiets als het bewust aansturen op een recessie, wat binnen de contouren van de huidige economie alleen maar meer miserie meebrengt. Verdedigers van de maatschappelijke status-quo verstaan het maar al te graag op die manier. Het gaat wel om een bewust aangegane en aangestuurde systeemverandering. 'We would like to see societies become slower by design, not disaster.' (Kallis e.a., p.ix) Dat betekent niet dat er niets mag groeien, want er zijn nog heel wat noden te lenigen, in het bijzonder in het globale zuiden. Het gaat wel om selectief groeien en veel meer krimpen. Wat dat laatste betreft slaat *degrowth* als programma in eerste instantie op de traditionele industrielanden. Die krimp moet ruimte maken om de landen van het zuiden hun eigen ontwikkelingspad te laten gaan, wat de agenda is van de post-ontwikkelingsbeweging die door de *degrowth*-beweging als een partner beschouwd wordt. In ieder geval kan groei niet meer als een mondiale agenda gelden, en staan aldus de duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN (de SDG's) onder kritiek, in het bijzonder SDG 8 dat 'aangehouden groei' (*sustained growth*) vooropstelt.

De vier voorliggende boeken zijn nogal eensluitend wat dergelijke basisinzichten betreft. We kunnen hier niet grondig ingaan op hun specifieke inhoud, maar we proberen als kennismaking een overzicht te geven van hun verschillende benaderingen. Elk boek heeft zijn eigen merites en de keuze hangt dus af van wat je zoekt.

Met *The Case for Degrowth* is Giorgos Kallis (Autonome Universiteit Barcelona) aan zijn vijfde boek over het thema.³ Hij krijgt daarbij steun van zijn eerdere Barcelonese kompanen Giacomo D'Alisa en Federico Demaria, alsook van Susan Paulsen, een Amerikaans professor (University of

Florida). Het is gepubliceerd in een reeks boekjes *The Case for...* met telkens een bondige en toegankelijke inleiding in een belangrijk actueel thema. Voor een breed publiek ligt het hoofdaccent van het boek niet op de problemen die *degrowth* nodig maken, maar op de positieve mogelijkheden ervan voor meer sociaal en ecologisch welzijn.

'Het pleidooi voor degrowth gaat niet over getormenteerde zelfverloochening of het beperken van menselijk potentieel; het gaat over het heroriënteren van sociaaleconomieën om een collaboratieve en creatieve opbouw van levens te ondersteunen die plezierig, gezond, bevredigend en duurzaam zijn voor meer mensen en meer plaatsen.' (p.109)

Door de aandacht voor de vele praktische initiatieven en beleidsmaatregelen die daartoe kunnen bijdragen is het boek ook een oproep tot actie, zowel wat de heroriëntering van onze levens betreft als politiek.

Het eerste hoofdstuk brengt een overzicht van de ontwikkelde argumenten, met aandacht voor het mensbeeld achter de groei-mythe. Hoofdstuk 2 gaat in op de stijgende prijs die we als samenleving voor de groei betalen. Hoofdstuk 3 toont hoe mensen al levens leven en relaties en instituties tot stand brengen en onderhouden die niet groei-gedreven zijn. Commons en commoning, vormen van gemeenschapseconomie en coöperatie staan daarbij centraal. Hoofdstuk 4 stelt dan vijf 'baanbrekende' hervormingen voor die in synergie de nagestreefde toekomst bevorderen: een Green New Deal zonder groei; universele basisdiensten én een universeel basisinkomen, meer in het bijzonder een universeel zorginkomen (*'Zorginkomen streeft naar*

rechtvaardigheid en solidariteit door het universele inkomen te conceptualiseren als een investering uit de gemeenschappelijke rijkdom in de bijdragen en capaciteiten van ons allen om voor onszelf, onze familie en anderen te zorgen.' (p.71)); terugwinnen van de commons; vermindering van aantal werkuren; publieke financiën die vergroenen én gelijkmaken. Als algemene strategie voor mobilisatie pleit hoofdstuk 5 voor een 'co-evolutionaire' strategie die actie en innovatie articuleert van het persoonlijke vlak, over het gemeenschapsniveau tot het politieke. Alternatieven uitwerken binnen de kieren van het systeem is daarin cruciaal, naast het opbouwen van allianties met sociale bewegingen allerhande. Dat alles wordt geïllustreerd met voorbeelden. Het boek wordt afgerond met een annex die ingaat op veel gestelde vragen, handig om dooddoeners over *degrowth* te kunnen weerleggen.

Less is More van de uit Swaziland afkomstige en in Londen docerende economisch antropoloog Jason Hickel verschijnt onder impuls van denktank Oikos nog dit voorjaar in Nederlandse vertaling. Het heeft minder aandacht voor *degrowth* als beweging, maar is sterk in de breed uitgewerkte argumentatie en aanbevelen voor wie het aan basiskennis over het kapitalisme ontbreekt. Het kapitalisme is 'georganiseerd rond een imperatief van voortdurende expansie' en zo van 'groei omwille van zichzelf', wat 'een soort totalitaire logica' impliceert (p.19-20). Om die groei te kunnen aanhouden heeft het kapitalisme steeds nieuwe ingrepen nodig — *fixes* —, wat maakt dat uiteindelijk elk plekje van de aarde en elk levensdomein ingepalmd wordt, 'toegeëigend', als domein van exploitatie. Voor de samenleving betekent dat echter steeds nieuwe vormen van verlies, hoewel die ingekleed worden met ideeën van verbetering, vooruitgang en ontwikkeling. Het eerste deel van het boek *More is*

less onderbouwt dat vooreerst vanuit een breed aangezette historische schets vanaf begin veertiende eeuw, van de omheining van de commons, de bloedig onderdrukte boerenopstanden en heksenprocessen, tot het kolonialisme. Verder wijst Hickel op het samenspel tussen privébelangen en de overheid, in het bijzonder haar gehechtheid aan groei sinds de uitvinding van het bbp, alsook op het neokoloniale karakter van de huidige wereldeconomie. Het derde hoofdstuk argumenteert dat technologie, hoewel ze behulpzaam zou kunnen zijn, ons niet kan redden omdat ze steeds opnieuw ingezet wordt als *fix* om de groei verder te zetten. In een kapitalistisch kader vergemakkelijkt technologie eerder het proces van toe-eigening en expansie, dan dat ze reële oplossingen voor de samenleving aandraagt. 'Groene groei' creëert aldus een 'dystopie'.

Het tweede deel 'Less is more' wijst de uitweg daaruit. Goed leven volgt niet automatisch uit een hoger inkomen. Costa Rica is een voorbeeld dat een goed leven mogelijk is bij een relatief laag bbp. Cruciale voorwaarden zijn een economie die georganiseerd is rond de behoeften van mensen en een grotere gelijkheid.

'Rechtvaardigheid is het antidotum tegen de groei-imperatief – en cruciaal om de klimaatcrisis op te lossen.' (p.186)

Het vijfde hoofdstuk geeft een hele lijst voorstellen die daartoe kunnen bijdragen, vergelijkbaar met Kallis e.a., maar om te beginnen moet er ook aan de 'noodrem' getrokken worden: geplande veroudering stoppen, reclame snoeien, verschuiven van eigenaarschap naar gebruik, beëindigen van voedselverspilling, afbouwen van ecologisch destructieve industrieën. Daarbij benadrukt Hickel het belang van

echt democratische beslissingsprocessen.

Het laatste hoofdstuk gaat over de dekolonisering van onze geest, over wat het betekent ecologisch te leven en welke soort wetenschap en ethiek daarbij horen. Uiteindelijk betekent *degrowth* – als het vertragen om te leren leven binnen grenzen – een bevrijding uit de totalitaire greep van de groeidwang. '*Degrowth begint als een proces van minder nemen. Maar uiteindelijk opent het hele vergezichten van mogelijkheden. Het brengt ons van schaarste naar overvloed, van extractie naar regeneratie, van heerschappij naar wederkerigheid en van eenzaamheid en afscheiding naar verbinding met een wereld die bruist van leven.*' (p.288)

De twee volgende boeken leggen de aandacht meer op *degrowth* als beweging. Zoals gezegd is die beweging ontstaan in Frankrijk, heeft ze zich van daaruit verspreid over Europa en verder, en krijgt ze zichtbaarheid via de internationale *degrowth*-conferenties.

Exploring Degrowth is expliciet opgevat als een inleiding voor de Engelstalige wereld die er pas later mee in aanraking kwam. Daartoe werkte Anitra Nelson, een Australische activist-academica, samen met Vincent Liegey, woordvoerder van de Franse en internationale *degrowth*-bewegingen.

Hun inleidende hoofdstuk begint met een bondige geschiedenis van de beweging en de kwestie van de benaming en ermee verbonden discussies.

Het volgende hoofdstuk beschouwt de dekolonisering van onze groei-ideeën als een dubbele beweging: het deconstrueren van de groei-ideologie en tegelijkertijd het co-construeren van een nieuw netwerk van ideeën, '*een vocabulaire voor een nieuw tijdperk*' (met referentie naar het boek *Ontgroei*, zie nt.2). Naast de hoger aangehaalde argumenten voor *degrowth*, wordt er ook beroep

gedaan op werk van oudere ecofilosofen als André Gorz, Serge Latouche en in het bijzonder Ivan Illich en zijn idee van een drempel waarboven het optreden van contraproductiviteit een aanwijzing is van 'over-ontwikkeling'. Ook diens idee van 'convivialiteit' maakt niet toevallig deel uit van het positieve *degrowth*-vocabulaire.

Hoofdstuk 3 kijkt naar de verschillende sferen waarin activisten uit de *degrowth*-beweging actief zijn: in de individuele sfeer, samenwerkend in allerhande collectieven waaronder coöperaties, in vormen van weerstand, alsook in het opbouwen van *degrowth*-projecten. Belangrijk is dat we doorheen die activiteiten zowel onszelf als de wereld herscheppen. De wijze van organiseren is niet-hiërarchisch in gedecentraliseerde, multidimensionale en open netwerken. Verder gaat het over de internationalisering van *degrowth*, het academisch onderzoek erover en de verspreiding van ideeën over verschillende sociale bewegingen, met de vraag naar een mogelijke convergentie (zie ook het volgende boek).

Het volgende hoofdstuk gaat dan over politieke strategieën met thema's als: invloed en leiderschap, geweldloosheid, de wereld veranderen zonder machts-overname, de kritische massa die nodig is om de culturele hegemonie te veranderen. Onder meer de strategie van de slak (het symbool van de *degrowth*-beweging) wordt naar voor geschoven:

'De beslissing om te vertragen is als kwalitatieve tegen-systemische strategie essentieel binnen het transitieproces van ontgroeien.' (p.98).

Ten slotte wordt er gewezen op een stille transformatie die in desamenlevingsgaande zou zijn. Afgaande op enkele onderzoeken in Frankrijk, maar ook in andere Europese landen, zou een kleine meerderheid van

de bevolking gewonnen zijn voor een eenvoudiger leven en een *degrowth*-scenario, eerder dan voor 'groene groei'.⁴

Het laatste hoofdstuk stelt de vraag wat het *degrowth*-project is. Gezien de meervoudigheid van de beweging kan er moeilijk sprake zijn van 'het' project, maar past een constructieve open benadering die tot uiting komt in een 'pluriversum' van benaderingen die met elkaar in dialoog zijn op basis van gedeelde '*principes als sobere overloed, respect voor de grenzen van de aarde en solidariteit om de basisbehoeften van alle mensen te bevredigen, met inbegrip van niet-materiële noden van gemeenschappelijkheid, creativiteit en macht*' (p.117). Er wordt ingegaan op het huidige handelingspotentieel, op inclusie en herpolitiseren, alsook op voorstellen als een onvoorwaardelijke autonomietoelage, basisinkomen en basisdiensten, maximum inkomen, open herlokalisering, alternatieve financiële systemen en vormen van uitwisseling.

Kaart *Exploring Degrowth* de diversiteit van de beweging en haar diverse thema's aan, dan zie je die diversiteit concreter in werking in *Degrowth in Movement(s)*, wat tevens het omvangrijkste boek van de vier is. Het is het resultaat van een gelijknamig project dat voortkwam uit de internationale *degrowth*-conferentie in Leipzig in 2014. Er waren meer dan 3000 deelnemers vanuit allerlei bewegingen, wat aanleiding gaf tot nogal wat spraakverwarring en misverstanden. In de praktijk focussen sociale bewegingen op bepaalde aspecten van het *degrowth*-vocabulaire, veelal zonder dat de relatie ermee expliciet gethematiseerd is. Die ambivalentie komt terug in de dubbele lezing van de project- en boektitel. De redacteurs van de bundel waren ook coördinatoren van het project en zijn verbonden met het Konzeptwerk Neue Ökonomie (Laboratorium voor nieuwe economische ideeën) te Leipzig. Om

mogelijke convergentie te bewerkstelligen in de 'mozaïek van alternatieven' werd er een tweejarig interactief netwerkproces opgezet tussen sociale bewegingen, vooral in Duitsland, maar wel met sterke transnationale en mondiale verbindingen. Dat resulteerde uiteindelijk in de vraag aan elke beweging om als bijdrage aan de dialoog een bondige tekst te schrijven rond vijf vragen, die tevens de structuur vormen van de hoofdstukken in het boek: 1) kernidee, evolutie en veranderingstheorie van de beweging; 2) wie er deel van uitmaakt; 3) relatie met *degrowth* en de verwachte evolutie ervan; 4) voorstellen vanuit de beweging voor het *degrowth*-perspectief en omgekeerd; 5) visie, suggesties, wensen. Dat resulteert in 21 hoofdstukken van 12 tot 15 pagina's vanuit zeer uiteenlopende bewegingen, van open werkplaatsen en transitie-initiatieven tot commons en post-extractivisme, de *degrowth*-beweging inbegrepen. Het lijkt niet zinvol om ze hier allemaal op te sommen vermits de meeste hoofdstukken een webversie hebben op de *degrowth*-website. Ook de Duitse versie, met meer dan 30 bewegingen, kan je er raadplegen. In het boek worden de bijdragen voorafgegaan door een theoretisch hoofdstuk over de groei-imperatief van het kapitalisme. De algemene inleiding bevat ook een interessante vergelijking van de bewegingen met een opsomming van gelijkenissen en verschillen (op de website in het 'Closing Chapter'). Het is in ieder geval zeer lezenswaardig om te zien hoe zeer uiteenlopende vormen van inzet vanuit reflectie op elkaar gaan inhaken en zo de activistische kant van *degrowth* laten zien en verder ontwikkelen.

Jef Peeters

Noten

1. Omwille van het cruciale belang van deze bevindingen geven we volgende referenties: Hickel, J. & Kallis, G. (2020). Is green growth possible? *New Political Economy*, 25(4), 469-486; Parrique, T. et al. (2019). *Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*. European Environmental Bureau; Vadén, T. et al. (2020). Decoupling for ecological sustainability: A categorisation and review of research literature. *Environmental Science and Policy*, 112, 236-244; Wiedenhofer, D., et al. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part I: bibliometric and conceptual mapping. *Environmental Research Letters*, 15, 063002; Haberl, H., et al. (2020). A systematic [...] part II: synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15, 065003.
2. Zie bijv.: D'Alisa, G., Demaria, F. & Kallis, G. (eds.) (2015). *Ontgroei. Een vocabulaire voor 'degrowth' in een nieuw tijdperk*. Utrecht: Jan van Arkel i.s.m. denktank Oikos; Peeters, J. (2018). Ontgroeien: delen om te bloeien. Van kritiek op economische groei naar nieuwe praktijken. *Streven*, 85(3) 229-240.
3. Voor bespreking van de vorige twee: Peeters, J. (2018). Ontgroeien: de verbeelding van een alternatieve wereld. Bespreking van: G. Kallis, 2018, *Degrowth. Oikos*, 88, 70-72; Vanhove, W. (2020). Bevrijdende grenzen. Bespreking van G. Kallis, 2019, *Limits. Oikos*, 93, 82-86. Voor een uitgebreide bespreking van voorliggend boek: Morgan, J. (2020). Degrowth: necessary, urgent and good for you. *real-world economics review*, 93, 113-131.
4. Een voorbeeld is het onderzoek van het Observatoire Société et Consommation (Obsoco) uit 2019, waarvan het rapport verscheen na dit boek: P. Moati et al. (2020). *Les Perspectives utopiques des Français*. <https://lobsoco.com/les-perspectives-utopiques-des-francais-au-temps-du-covid-19/>